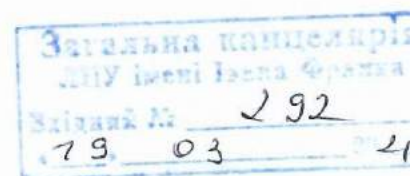

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію СІРОМСЬКОГО Руслана Богдановича
“Права людини в УРСР у публічному просторі
та зовнішній політиці Канади (1945–1991 рр.)”,
подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
за спеціальностями 07.00.01 – історія України,
07.00.02 – всесвітня історія

Нинішнє особливе партнерство України і Канади, яка першою серед держав світу визнала незалежність нашої держави, виникло не на порожньому місці, оскільки його підвалини почали закладатися задовго до 1991 року. Цьогоріч, зокрема, виповнюється 130 років з часу появи на канадській землі перших українських переселенців із Галичини, а вже до середини ХХ ст. ця країна прийняла у себе три хвилі українських емігрантів - понад 1 млн. осіб, які становили майже 4% всього населення Канади. Останніми роками з'явилася низка досліджень, які торкаються історії української еміграції за океан або ж канадсько-української співпраці після 1991 р., втім саме радянський період залишається малодослідженим. Одним із актуальних аспектів проблеми того часу є канадська реакція на радянську дійсність, у тому числі на факти порушення прав людини в тодішній Українській РСР. Попри пропагандистські заяви про «найдемократичнішу державу у світі», «повне забезпечення прав громадянина» й «успішне розв'язання національного питання», тоталітарний комуністичний режим Радянського Союзу упродовж всього свого існування зневажав людські права і свободи.

Представлена на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук дисертація Руслана Богдановича Сіромського присвячена саме цій малодослідженій проблемі - висвітленню позиції Канади, як громадськості, так і влади, стосовно порушень фундаментальних прав людини в Українській РСР (1945–1991 рр.) з точки зору міжнародної політики і права. Вона є також яскравим свідченням успішного подолання тематичної

обмеженості української історіографії й розширення дослідницької проблематики.

Структура рецензованої роботи добре продумана, зумовлена логікою дослідження, є оригінальною, обґрунтованою і не викликає особливих заперечень. Хіба що слід зазначити, що в назві четвертого розділу дисертації «Тиха дипломатія»: права людини в канадсько-радянських двосторонніх відносинах» слово «двосторонніх» є зайвим. Загалом, формулювання розділів і підрозділів має проблемно-хронологічний характер. Розділи не просто взаємодоповнюють один одного, але й логічно пов'язані. Чітке формулювання безумовної актуальності теми, об'єкту і предмету дисертаційного дослідження, логічне визначення хронологічних меж і наукових завдань (хоча останніх, як для докторської дисертації і відповідно до переважно інноваційного змісту самої роботи, могло би бути більше) дозволили авторові сконцентрувати увагу на раніше малодосліджених, або взагалі не вивчених питаннях українського вектору зовнішньої політики Канади. Цьому сприяло використання широкої джерельної основи дослідження, адже дисертант опрацював різні за формою і походженням першоджерела, значна частина з яких уперше впроваджується до наукового обігу.

Йдеться, зокрема, про документи Державного секретаріату зовнішніх справ Канади (20 справ), ГДА МЗС України (матеріали радянського періоду, 25 справ), ГДА СБУ (26 справ), ГДА СЗРУ (3 справи у декількох томах), Канадського розвідувального інформаційного центру (5 справ), Центрального розвідувального управління США (9 справ), ЦДАВО України (10 справ), ЦДАЗУ (25 справ), Архіву Львівського університету (3 справи), Музею-архіву українського самвидаву при Міжнародному благодійному фонді «Смолокип» (Архів О. С. Зінкевича; 8 справ), Українсько-канадського дослідно-документаційного центру (6 інтерв'ю), електронних архівів Центру Вільсона (8 справ), Відкритого суспільства (3 справи), Канадської телерадіокомпанії (7 справ), Науково-

інформаційного і просвітницького центру “Меморіал” (3 справи) тощо. Безумовно, важливим джерелом для дослідження стало використання стенограм Сенату і Палати громад канадського парламенту, опубліковані документи зовнішньополітичних відомств СРСР і Канади, Організації Об’єднаних Націй, Народи з безпеки і співробітництва у Європі, інтерв’ю, спогадів державних та громадських діячів (Дж. Воткінса, Е. Гуцуляка, Дж. Діфенбейкера, О. Зінкевича, Х. Ісаїв, П. Кравчука, І. Коляски, Л. Лук’яненка, М. Плав’юка, О. Родіонова, В. Семенова, П. Юзика та інш.), преси тощо.

Заслугове уваги й схвалення докладний аналіз дисертантом використаної історіографії, яку дещо оригінально, але цілком виправдано поділено на п’ять тематичних, а не національно-географічних, груп, а саме праці, які висвітлюють: 1) місце прав людини у міжнародній політиці; 2) стан дотримання прав людини в Радянському Союзі й Українській РСР зокрема; 3) діяльність української діаспори у напрямку привернення уваги до порушень прав людини в УРСР; 4) радянський вектор зовнішньої політики Канади; 5) місце прав людини у зовнішній політиці Канади. Автор докладно аналізує ступінь наукової спрацьованості окремих аспектів проблеми, і справедливо констатує нестачу ґрунтовних синтетичних досліджень, що комплексно розкривали б цю проблему. Зокрема, Р.Б. Сіромський протиставляє канадську і радянську історіографії, слушно наголошуючи на тому, що “тема “прав людини” у Радянському Союзі аж до настання горбачовської перебудови негласно вважалася “небажаною” і нею займалося обмежене коло осіб” (с. 29).

Позитивної оцінки заслугове використаний автором дослідницький інструментарій, вдало розгорнутий на тлі подієвої фактології, джерельного наративу й історіографічної концептуальності, з урахуванням сучасних здобутків історичної науки. Методологічну основу роботи формують три складники: принципи дослідження, методи пізнання й термінологічний апарат (“права людини”, “публічний простір”, “тиха дипломатія” і т. п.).

Щоправда, саме тому назва підрозділу 1.3 «Методика дослідження» є не зовсім точною й повною, адже в ньому йдеться також про методологію і принципи дослідження, що є важливою теоретичною основою будь-якої серйозної наукової роботи.

Слід зазначити, що дисертант в другому розділі роботи ґрунтовно розкрив теоретичні підходи до розуміння прав людини в Канаді та СРСР/УРСР. Зокрема, він простежив місце прав людини у політико-правовій традиції Канади і в громадсько-політичній думці канадських українців, протиборство двох візій в їх політичному середовищі з цього питання, а також еволюцію офіційної концепції прав людини в Радянському Союзі і формування неофіційної концепції прав людини в СРСР/УРСР, розкрити на конкретних прикладах розгортання правозахисного руху. Водночас дещо голослівним, з нашого погляду, видається твердження, що “захист прав людини став тим спільним знаменником, навколо якого зуміли об’єднатися різні напрямки дисидентського руху в Україні та різні політичні середовища канадських українців” (с. 114).

У третьому, чи не найбільш принциповому й важливому для розкриття теми розділі дисертації, Р. Б. Сіромський на конкретних і показових прикладах простежив реакцію на порушення прав людини в УРСР у канадському публічному просторі. Одним із джерел інформації про порушення прав людини в Українській РСР автор вважає канадських туристів (головно українського походження). Справді можна погодитися з тим, що “канадські візитери відзначали відсутність у мешканців Української РСР реальних прав і свобод, причому й самі стикалися з правовими обмеженнями, зокрема, в питанні вільного переміщення територією республіки” (с. 131). Кожний підрозділ згаданого розділу містить цікаві, маловідомі факти, почерпнуті з архівосховищ (викриття Івана Коляски, справа Бориса Доценка, суспільний резонанс ув’язнення Валентина Мороза, перипетії навколо забезпечення права на самостійну

участь спортсменів УРСР в Олімпійських Іграх у Монреалі 1976 р., захист релігійних прав і свобод відзначення 1000-ліття Хрещення Русі у Канаді). Тут варто погодитися із висновком дисертанта, що “завдяки активній громадянській позиції канадських українців питання порушення прав людини в УРСР увійшло до політичного дискурсу й публічного простору Канади та постійно актуалізувалося завдяки різноманітним інформаційним приводам” (с. 208).

Четвертий розділ дисертації визначає місце проблематики прав людини у канадсько-радянських відносинах, що, на переконання дослідника, знаходила свій вияв у рамках т. зв. “тихої дипломатії”. Зокрема, Р.Б. Сіромський констатує, що з приходом до влади в Оттаві ліберального уряду Лестера Пірсона й активізації двосторонньої співпраці в економічній сфері (закупівля зерна), Канада відійшла від практики публічного осуду порушення прав людини в СРСР й перейшла до тактики “тихої дипломатії”, під якою дослідник розуміє такий напрямок дипломатичної діяльності, який, на відміну від відкритої дипломатії, опирається на конфіденційність, але водночас не є формою таємної дипломатії. Власне у рамках “тихої дипломатії” обговорювалися питання рееміграції і возз’єднання розділених війною сімей, ув’язнення українських інакодумців. Автор ґрунтовно розкрив деталі візиту прем’єр-міністра Канади П’єра Елліота Трюдо до Києві у травні 1971 р., зміну акцентів у канадсько-радянських відносинах у період «горбачовської перебудови». Предметне висвітлення цих питань є безумовно новаторським, адже досі ніхто з дослідників так детально не вивчав цих проблем, до того ж із залученням широкого спектру архівних документів.

Нарешті, у п’ятому розділі дисертації Р.Б. Сіромський детально дослідив позицію Канади з питання порушення прав людини в УРСР на міжнародних форумах, передусім під егідою ООН і НБСЄ. Глибокий аналіз входження прав людини у міжнародну політику тут межує із висвітленням заяв і дій канадських дипломатів щодо українського питання

загалом. Автор проаналізував аналітичні записки та переписку канадських дипломатів (Е. Рейда, Р. Форда, Г. Гріна), наголосивши на тому, що їхня увага до стану дотримання прав людини в УРСР у 1950-х – на початку 1960-х років актуалізувалася крізь призму антиколоніальної риторики й трактуванні УРСР “внутрішньою колонією” Москви (с. 313). На підтвердження думки канадських дипломатів дисертант наводить витяги з листів МЗС УРСР, в яких вони запитують МЗС СРСР, як правильно діяти у тих чи інших питаннях. У цьому контексті вважаємо, що, наприклад, діяльність Комісії прав людини ООН і участь у ній дипломатів УРСР у майбутньому може претендувати на окреме ґрунтовне дослідження.

На перший погляд, розпорошену інформацію про оглядові конференції НБСЄ (підрозділи 5.3, 5.4, 5.5, 5.6 і 5.7) можна було б об’єднати в один більший підрозділ, однак автор вирішив інакше. Це, однак, дозволило йому простежити еволюцію підходів до прав людини у рамках складного гельсінкського процесу. Погоджуємося з авторським твердженням, що “весь гельсінський процес перетворився на змагання за пріоритетність того чи іншого комплексу питань: якщо Радянський Союз здебільшого ратував за необхідність неухильного дотримання положень “першого кошика” (зокрема, принципу недоторканості кордонів), то Канада апелювала до положень “третього кошика” (передусім до принципу, що передбачав “повагу до прав людини і основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії чи переконань”)” (с. 390).

Зроблені дисертантом висновки дослідження можна вважати достовірними і доведеними, вони логічно, чітко й об’єктивно узагальнюють проведену ним роботу і у своїй більшості є інноваційними. Зокрема, Р.Б. Сіромський слушно наголошує на тому, що перехід до сприйняття прав людини як наріжного каменю зовнішньої політики Оттави став безпосереднім результатом активних дій громадянського суспільства, зокрема не байдужості емігрантів із Центрально-Східної Європи, котрі переймалися долею своїх рідних і близьких за “залізною завісою”. Так,

канадські українці конструювали у публічному просторі Канади образ УРСР як колонії, жителі якої позбавлені найелементарніших прав. Дослідник також висуває сміливе твердження, що “правозахисний рух у діаспорі можна вважати модифікованим варіантом боротьби за демократію і українську державність” (с. 394). Не менш сміливою можна вважати думку дисертанта, що наслідком “постійного привернення уваги до проблеми порушення прав людини в УРСР та зовнішньополітичних дій Канади у цьому напрямку” стало: “виведення на міжнародну арену українського питання, яке вже не трактували внутрішньоросійською проблемою” (с. 398). Утім, ця авторська теза потребує більшої аргументації.

Разом з тим, як і будь-яка самостійна та оригінальна наукова праця, дисертація Р. Б. Сіромського викликає також деякі інші зауваження та побажання:

1. Попри широку і різнобічну джерельну основу, робота лише б виграла, якби автор залучив документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України, а також протоколи Народи з безпеки і співробітництва у Європі, зокрема що стосується оглядових конференцій у Белграді, Мадриді і Відні.

2. Автор лише побіжно згадує діяльність Комісії прав людини Комітету українців Канади, тоді як непропорційно багато уваги приділяє діяльності Комісії прав людини Світового Конгресу Вільних Українців. В ідеалі мало б бути навпаки.

3. Дисертант недостатньо висвітлив співпрацю канадських українців із емігрантами з країн Балтії та соціалістичного табору загалом. Якщо така співпраця існувала, то виникає питання, наскільки відбувалася координація масових антирадянських заходів, спрямованих на захист прав людини в УРСР?

4. У дисертації дещо скромніше висвітлені лобістські заходи української діаспори Канади перед федеральним урядом країни. Не

потрібно забувати, що після Другої світової війни багато українців обиралися до Палати громад, ставали сенаторами, мерами великих міст, міністрами федерального і провінційного урядів. З цих позицій вони могли не лише апелювати до керівництва країни, але й впливати на офіційну політику і, мабуть, це так і було.

5. Попри загальне схвалення структури дисертації, не зовсім обґрунтованим виглядає висвітлення дискусій щодо статусу УРСР на Всесвітній виставці Експо-67 у Монреалі (підрозділ 4.3.), адже дисертант у центрі уваги ставить проблему дотримання індивідуальних прав людини.

6. Поза увагою дослідника залишилися спогади канадських послів у Радянському Союзі, зокрема Роберта Форда (Ford R. Our Man in Moscow. Toronto, 1989); спогади міністра провінційного уряду Онтаріо Івана Яремка (Яремко І. Мої зустрічі з Україною або як розвалювалися ілюзії. Вінніпег, 1975) та деякі інші.

7. Текст роботи дещо переобтяжений розлогими цитатами, які вартувало дещо скоротити, не втративши при цьому суть цитованого.

8. Нарешті, в тексті дисертації зустрічаються не зовсім вдалі, з нашого погляду, вирази й словосполучення, наприклад, «неросійські республіки Радянського Союзу», «підрадянська Україна», «культобмін» тощо.

Утім, висловлені вище зауваження та побажання загалом не впливають на високу позитивну оцінку представленої дисертації, носять переважно рекомендаційний характер, не применшують наукової вартості виконаного дослідження і є радше питаннями для подальшого обговорення, дискусії чи дослідження.

Опрацювання тексту докторської дисертації Р.Б. Сіромського переконує в тому, що він провів ретельну науково-пошукову, аналітичну роботу, синтезував і узагальнив значний масив інформації. Отримані результати свідчать про професійне оволодіння дисертантом досліджуваною проблематикою, вміння ґрунтовно аналізувати джерела. Відзначимо виваженість і аргументованість автора при аналізі матеріалу,

здатність до нестандартного висвітлення окремих аспектів проблеми. На наш погляд, дослідницька мета дисертаційної роботи досягнута, а її наукові завдання реалізовані успішно. Текст дисертації викладений чітко, послідовно і є легким для сприйняття. Автор сформулював низку положень, що мають ознаки наукової новизни і закладають підвалини для подальших досліджень. Достовірність цих положень підтверджується проведеним у роботі аналізом із залученням великої кількості першоджерел та спеціальної літератури.

Опубліковані за темою дисертації статті у вітчизняних і закордонних виданнях, виступи на міжнародних і всеукраїнських конференціях засвідчують тривалу і систематичну працю автора над темою, ретельне вивчення різних її аспектів. За темою дисертації Р.Б. Сіромський опублікував одну монографію, один розділ в колективній монографії за кордоном, 23 статті у фахових і закордонних періодичних виданнях, 17 інших публікаціях, які додатково відображають результати дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження розкриваються в авторефераті та повноцінно відображають структуру, зміст та висновки дисертації. Утім зауважимо, що у списку опублікованих праць дисертанта публікації слід було подавати за хронологією їх появи.

Отже, подана до захисту дисертаційна робота підводить підсумок тривалій науково-пошукової роботи Р.Б. Сіромського, вона заснована на широкій джерельній базі, є цілком самостійним, оригінальним, міждисциплінарним за своїм характером і завершеним в рамках визначених мети й наукових завдань дослідженням, яке по праву повинне зайняти помітне місце в українській історіографії. Вважаємо, що отримані дисертантом в ході дослідження результати також матимуть широке практичне застосування, зокрема в узагальнюючих працях із історії України, всесвітньої історії, історії міжнародних відносин і дипломатії, при розробці й читанні навчальних спецкурсів з теорії і практики захисту прав

людини, а також у процесі вдосконалення діючих в Україні підходів і правових норм у державній стратегії захисту прав людини.

Дисертація Сіромського Руслана Богдановича “Права людини в УРСР у публічному просторі та зовнішній політиці Канади (1945–1991 рр.)” відповідає усім чинним вимогам до наукових досліджень такого рівня, визначеним п. 9, 10, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України 24 липня 2013 р. № 567, зі змінами, затвердженими Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19 серпня 2015 р. та № 1159 від 30 грудня 2015 р., Наказу МОН України від 12 січня 2017 р. № 40 “Про затвердження Вимог до оформлення дисертації”, а її автор заслуговує присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальностями 07.00.01 – історія України, 07.00.02 – всесвітня історія.

Офіційний опонент:

Віднянський С. В.,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
завідувач відділу історії міжнародних
відносин і зовнішньої політики України
Інститут історії України НАН України

м. Київ, 25 березня 2021 р.

Віднянський С. В.
[Signature]